

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

УДК 347.63-053.2-058.862:005.963.2-051

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ З НАСТАВНИЦТВА ДІТЕЙ-СИРИТ В УКРАЇНІ

Олена ІВАНІЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено комплексному дослідженню діяльності з наставництва дітей-сирит в Україні. Автор наголошує на необхідності деінституціалізації послуг для дітей та їх переведення в нові форми влаштування. З урахуванням норм національного законодавства проведено аналіз учасників правовідносин із наставництва, розкрито проблемні питання, з якими вони стикаються, охарактеризовано особливості укладання договору з наставництва. Доведено, що, незважаючи на те, що наставництво дітей-сирит набуває в Україні популярності, виникає необхідність у переосмисленні та глибокому аналізі концептуальних засад цієї діяльності, запропоновано шляхи розв'язання деяких проблем.

Ключові слова: діти-сироти, наставник, наставництво, деінституціалізація, договір про наставництво.

LEGAL REGULATION, ADVANTAGES AND PROBLEMS OF ACTIVITIES ON MENTORING OF ORPHANED CHILDREN IN UKRAINE

Olena IVANIJ,

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor,
Chair Person of the Department of Law and International Relations
Summy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

SUMMARY

The article is concerned with overall study of activities on mentoring of orphaned children in Ukraine. The author emphasizes the need of deinstitutionalisation of children facilities and their transfer to new forms of arrangement. Participants of legal relations on mentoring were analyzed, topical issues, they face, were solved, special aspects of the conclusion of the contract on mentoring were defined with consideration for national statutes of the law. Despite the fact that mentoring of orphaned children is gaining in popularity in Ukraine, the need of complete rethinking and a very thoughtful analysis of conceptual foundations of certain activities was improved and solutions of some problems were suggested.

Key words: orphaned children, mentor, mentoring, deinstitutionalization, agreement for mentoring.

Постановка проблеми. Згідно зі статистикою, в Україні живуть десятки тисяч дітей-сирит, дітей із групи ризику та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у спецзакладах. Життя таких дітей в інтернатних закладах жорстко регламентоване (коли прокидатися, лягати спати, їсти, вчитися, гратися), що не дозволяє дитині проявляти свої індивідуальні особливості. Ці діти знають, що таке біль, образа, почуття самотності, проте не мають жодного уявлення про те, як самому вести домашнє господарство, куди звернутися у разі хвороби, як розпорядитися грошима тощо. Після виходу з інтернату (позбавлені звичного для них особливого способу організації в закладі) вони відчують підвищений неспокій і страх перед невідомим. Проживаючи в інтернаті, діти не отримують сімейного досвіду, який передається з покоління в покоління. Відсутність родинного тепла й ласки робить дітей нездатними любити, відчувати прив'язаність до близьких, що призводить до невміння будувати міжособистісні стосунки. Вони замикаються в собі, вороже ставляться до навколишнього світу, внаслідок чого адаптуватися в громаді їм неймовірно складно [1, с. 76].

Кожна друга дитина здійснює злочин, кожна п'ята – стає безхатьком, кожна сьома – вчиняє спробу самогубства. І лише 1% дітей-сирит отримує вищу освіту. Причиною цього є те, що діти-сироти не готові до реального життя за стінами інтернату. У випускників таких закладів не сформована відповідальність за власне життя.

Актуальність теми дослідження. В Україні сьогодні постає нагальне питання деінституціалізації – процесу підготовки та переведення дітей у нові форми влаштування. Із метою допомоги дітям у засвоєнні норм, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, сприяючи подальшій адаптації до самостійного життя у соціумі, запроваджуються сучасні методи підготовки до самостійного життя (з урахуванням вікових особливостей, соціальної ситуації розвитку та потреб й інтересів кожної дитини тощо) з широким залученням до цієї роботи представників суспільства. Одним із таких методів є наставництво.

Стан дослідження. Явище наставництва представлено здебільшого дослідженнями зарубіжних авторів (Б. Бозман, Дж.С. Одіорн, М. Фархан, М.К. Фінні та ін.). Праці вітчизняних науковців присвячено історичним витокам

наставництва (О.О. Байдарова, Н.В. Гаврилів, Л.М. Модзалевський та ін.), оцінці потреб дитини у складних життєвих обставинах, реінтеграції дітей-сиріт (О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський, Ж.В. Петрович), питанням організації постінтернатного супроводу дітей-сиріт, питанням ролі наставника для дітей-сиріт (О.М. Алтинцева, І.Т. Баранова, З.П. Бондаренко, Н.А. Залігіна, А.Г. Лаврович).

Сьогодні окремого вивчення потребує індивідуальне наставництво дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в державних закладах опіки законодавчо врегульованим напрямом діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб, базуючись на комплексному вивченні й аналізі наукової літератури та чинного Сімейного кодексу України, проаналізувати положення законодавства України про наставництво та розкрити проблемні питання, що виникають у теорії та практиці укладання цього договору.

Виклад основного матеріалу. Нормативною базою щодо врегулювання прав та інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, є закони України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною», а також Сімейний кодекс України [2–7].

Реалізацією політики деінституціалізації (як переходу від системи інституційного догляду дітей) стала діяльність із наставництва дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування. Лідерами у цьому напрямі виступають громадські організації, що стоять на захисті прав та інтересів дітей.

В Україні наставництвом (менторством) називають індивідуальну роботу з молодшою людиною, яка залишає заклад опіки, з метою підготовки її до самостійного життя в громаді. Під час цієї роботи більш досвідчений наставник емоційно підтримує випускника, підвищує рівень його знань та навичок, мотивує на формування та досягнення життєвих цілей [8, с. 67].

05.10.2016 року Президент України підписав закон 1504-VIII від 08.09.2016, відповідно до якого було внесено зміни до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Так, Закон доповнено статтею 17-1, якою визначається, що «наставництвом є добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині-сироті, дитині, позбавленій батьківського піклування, яка проживає у закладі для дітей-сиріт, індивідуальної підтримки та допомоги у підготовці до самостійного життя» [2].

Наставник – це не член сім'ї, але людина, яка стає для дитини значущою, присвячує їй свій час, знання, уміння, досвід та життєві сили. Це людина, яка віддає достатньо часу, мотивації й енергії для допомоги дитині, приклад для наслідування і просто старший друг, порадник [9, с. 14].

Роль наставника у житті дитини-сироти є першорядною й полягає у забезпеченні підтримки і створенні умов для розвитку дитини, її мотивації до успішної життєдіяльності; формуванні довірливих відносин із дитиною, а також стимулюванні її до правильного життєвого вибору [10, с. 15]. Наставництво, як і тренерство, є наймовірною потужною формою особистого розвитку, котра може призвести до реальних результатів.

На думку дослідників Н.В. Ковальової, І.В. Деткової, А.В. Леонтьєвої, наставництво – це волонтерський вид

діяльності соціально активних людей готових зрозуміти, прийняти і допомогти. Наставництво розглядається методом психолого-педагогічного супроводу підлітків груп ризику. Метод наставництва – це спосіб безпосереднього й опосередкованого особистого впливу на людину (підлітка) [9, с. 140].

Законодавчо передбачається, що наставництво здійснюється за договором про наставництво, який укладається між центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, наставником та адміністрацією закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на яку покладено функції опікуна та піклувальника дитини-сироти.

Договір про наставництво укладається у письмовій формі. Для укладення договору про наставництво потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, а також письмова згода батьків, інших законних представників. Згода дитини надається у формі, що відповідає її віку та стану здоров'я.

Установлюється те, що наставником дитини-сироти може бути повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань виховання і соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за відповідною програмою та уклала договір про наставництво.

Водночас чітко визначено на осіб, що не можуть бути наставниками. Крім того, встановлюється, що наставник несе відповідальність за порушення ним прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди відповідно до закону.

Договір про наставництво може бути розірваний за згодою сторін, за ініціативою однієї зі сторін у разі невиконання обов'язків за договором, іншими сторонами або за рішенням суду в разі невиконання сторонами своїх обов'язків за договором, порушення прав та законних інтересів дитини наставником, виникнення загрози для життя та здоров'я дитини через наставника.

Договір про наставництво припиняється у разі повернення дитини на виховання до батьків, інших законних представників, її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийому сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або переведення до іншого закладу для дітей, а також у разі відмови дитини від здійснення наставництва стосовно неї, досягнення дитиною повноліття, смерті дитини чи наставника.

Також визначено, що контроль за дотриманням прав та інтересів дітей, над якими встановлено наставництво, здійснюють служби у справах дітей.

У виняткових випадках (за безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини) орган опіки та піклування постановляє рішення про негайне відібрання дитини від наставника та про зупинення дії договору про наставництво. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити орган Національної поліції та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про розірвання договору про наставництво.

Законом також визначено, що завдання організації діяльності з наставництва покладається на Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Під час створення пари «наставник – дитина-сирота» має існувати відбір.

На першому місці стоїть безпека дітей. Тому спочатку психологи проводять із майбутнім кандидатом глибоке інтерв'ю, в процесі якого з'ясовують мотивацію та причини його вибору. Потім проводяться психодіагностика, яка допомагає скласти психологічний портрет особи. Потім людина приносить три рекомендації від колег або від друзів. Крім цього, від претендента вимагають довідки від психіатра та про відсутність судимостей. Особа, яка

виявила бажання стати наставником, до укладення договору про наставництво зобов'язана пройти курс підготовки з проблем соціальної адаптації дітей та підготовки до самостійного життя за програмою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

Разом із підготовкою дорослого до наставництва проводять тестування дитини-сироти, вивчаючи її потреби та інтереси. Коли всі ці етапи пройдено, то формується пара між дорослим та дитиною. Створення пар здійснюється на основі схожості психологічних характеристик, характерів, захоплені і особистих побажань. Після знайомства й обоюдної згоди дитина і наставник об'єднуються в пару. Лише коли збігається вибір наставника та вихованця, то підписується договір.

Положення про наставництво, порядок його організації та проведення, відбору громадських організацій для організації наставництва, договір про наставництво та типовий договір про співпрацю з організацією наставництва затверджується Кабінетом Міністрів України.

До позитивних моментів можна належить те, що наставництво допомагає:

- набуті дітям життєвого досвіду, займаючись різними видами діяльності, виробивши у вихованців достатній рівень самостійності щодо прийняття рішень та виходів з екстремальних і буденних проблемних ситуацій [11, с. 105];
- розвинути комунікативні здібності, будувати стосунки з різними людьми;
- підвищити самооцінку вихованців;
- забезпечити правову обізнаність;
- сформувати навички здорового способу життя;
- розвинути потенціал дитини та розкрити сильні сторони;
- сформувати підліткам навички відповідального ставлення до роботи, стабільної життєвої позиції, побудувати плани на майбутнє в кар'єрі й досягти поставлених цілей;
- розкрити системні проблеми порушення прав дітей в установах. Важливо на старті розробити механізм реагування на порушення: хто й куди звертається, яких заходів уживають, хто несе відповідальність, як реабілітують дитину та наставника

Проте в діяльності з наставництва можна виділити низку проблем:

1) зважаючи на особливості соціально-психологічної адаптації вихованців закладів опіки, можна передбачити значну кількість невдало створених пар, відмов підопічних від наставників та порушення прав підопічних із боку наставників. У таких випадках на допомогу дитині має прийти адміністрація закладу, служба у справах дітей, органи внутрішніх справ, а відповідальність за помилки повинен понести центр соціальних служб;

2) можливе формування меркантильних інтересів, коли наставник розглядається лише «спонсором»;

3) надмірна опіка наставника (висловлювання на зразок «я тебе навчу», «покажу», «розкажу» тощо) негативно сприймається вихованцями, оскільки не дозволяє розвивати самостійність та сприяти адаптації;

4) невирішене питання мотивації наставників для довгої, послідовної та системної роботи;

5) неможливість знайти необхідну кількість наставників для усіх дітей, які цього потребують. Особливо, якщо декілька дітей (брати/сестри), а наставник обрав лише одну дитину із сім'ї.

6) наставництво орієнтоване на дітей середнього і старшого шкільного віку, оскільки маленькі діти погано розуміють такий формат відносин та сподіваються, що наставники їх усиновлять, якщо, наприклад, вони добре поводитимуться, тому дуже засмучуються, коли цього не відбувається;

7) відсутність «повного пакета» нормативної бази. Питання нормативного забезпечення, наявності інструкцій та кадрів надзвичайно актуальне для державних службовців, на яких покладено обов'язки забезпечення, реалізації та контролю цього інституту.

Деінституціалізація виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні відбувається повільними темпами. Інститут наставництва потребує популяризації. Залучення суспільства до активного обговорення проблем, пов'язаних із дітьми-сиротами, через ЗМІ, різні інформаційні ресурси, проведення постійних передач, рубрик тощо допоможуть сформувати позитивний образ як дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, так і самого наставника.

На наш погляд, інститут наставництва вимагає залучення до взаємодії відразу декількох державних інституцій, зокрема департаментів освіти, соціальних служб, громадських організацій та поліції.

Необхідним є проведення регулярного моніторингу методології впровадження діяльності з наставництва та оцінка якості процесу і результату.

Висновки. Таким чином, успішна організація наставництва (як законодавчо закріплена форма опіки дітей-сиріт) має відповідати найкращим інтересам дитини. Реалізація законодавства забезпечить нормативно-правове врегулювання діяльності з наставництва, очолюваного державною соціальною службою, посилить гарантії дотримання прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають досі в інтернатних закладах, а тому врегулює питання підготовки до самостійного життя. Адже спільна діяльність дітей-сиріт і їхніх наставників сприяє поступовому підвищенню рівня самостійності та відповідальності, зменшенню почуття самотності, успішної інтеграції в суспільство з високим рівнем захисних адаптаційних характеристик.

Список використаної літератури:

1. Пескова М.Е. Особенности формирования жизненного опыта у воспитанников детского дома. Дефектология. 2007. № 5. С. 75–83.
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/page>
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2402-14>
4. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 13.07.2018)
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/20/95-вр> (дата звернення: 13.07.2018)
6. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250113626>
7. Сімейний кодекс України. Суми: Notis, 2018. 84 с.
8. Байдарова О.О. Наставництво як форма соціальної підтримки випускників інтернатних закладів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія. Педагогіка. Соціальна робота» / за ред. Л.Ф. Бурлачука. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. № 3. С. 64–67.

9. Наставничество как процесс сопровождения детей и подростков «групп риска»: сборник научно-методических материалов / авт.-сост.: Н.В. Ковалева, И.В. Деткова, А.В. Леонтьева, и др.; под общей ред. Е.Н. Панченко. Москва: Майкоп, 2006. 180 с.

10. Бондаренко З.П. Наставничество в Україні як технологія супроводу дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківства. URL: http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_dosvid_v_Ukraini/Bondarenko.pf

11. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.метод. комплекс / За заг. ред.: І.Д. Звереві, Ж.В. Петрочко. Київ: Фенікс, 2007. 528 с.

ИНФОРМАЦИЯ ПРО АВТОРА

Іваній Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Ivanii Olena Mykolaivna – Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Chair Person of the Department of Law and International Relations Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

ivanii.elena@gmail.com

